

ДИНАСТИЯТА НА КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ И ГРАДОВЕТЕ НА ПРОВИНЦИЯ ВТОРА МИЗИЯ

Гергана Герчева*

THE DYNASTY OF CONSTANTINE THE GREAT (306-363) AND THE CITIES OF THE PROVINCE OF MOESIA SECUNDA

Gergana Gercheva

Abstract: In 306 after the death of Constantius Clorus, his troops in York proclaimed his son Constantine for Roman emperor in violation of the established by Diocletian political system, called tetrarchy. After two decades of wars Constantine established himself as the sole ruler of the Empire. After his death his three sons divided the Roman empire and between 363 – 363 the state was ruled by his nephew Julianus Apostates. The name of the province of Second Moesia was mentioned many times in written sources during this period as well as its towns' and archaeological data show the serious construction activity undertaken in them.

Keywords: Constantine, Moesia Secunda, construction activity.

Флавий Валерий Константин е роден в град Найсус в провинция Горна Мизия. Син е на Флавий Валерий Констанций и съпругата му Елена, която е със скромен. Знае се, че той е най-големият син на Констанций Хлор. В 289 г. Констанций се разделя с Елена, за да се ожени за дъщерята на Максимиан, а Константин е отгледан в Източната част на империята в двора на Диоклециан (28–305) в Никомидия (Lenski 2007, 59; Matthews 2015; Pohlsander 1999).

През 286 г., след периода на „войнишките“ императори, е поставено началото на нова система на управление на Империята, наречена тетрархия. Диоклециан и Максимиан стават августи, а Констанций и Галерий – техни цезари. Дватама августи нямат синове и двамата цезари са подготвяни за техни наследници. Галерий се жени за дъщерята на Диоклециан Валерия, а Константиант – за Теодора, дъщеря на Максимиан (Димитров 2000, 9–10; Sorogan 2007, 41).

Когато Диоклециан абдикира на 1 май 305 г. в Никомидия, Максимиан е принуден да направи същото в Милано, а властта преминава в ръцете на цезарите (Димитров 2000, 18–19; Bowman 2008, 90).

Констанций Хлор управлява на Запад, но се смята, че само формално прилага Диоклециановите едикти и не предприема активно преследване на християните. Дали причина за това е привързаността на първата му съпруга

---

* **Гергана Герчева** – докторант в катедра „Стара и средновековна история“, Исторически факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: gergana.gercheva@abv.bg

Елена към християните или има друг мотив не е съвсем ясно. Смята се, че това е причината Константин да бъде задържан в двореца на Галерий като своеобразен заложник. Все пак той успява да избяга при баща си в Галия (Новкиришка-Стоянова 2013, 24).

Когато Констанций умира, войниците му в Йорк провъзгласяват Константин за август. Но той е предпазлив и приема само титлата цезар. Подкрепен е от Лициний, което прави Максенций и Максимиан Дая естествени съюзници в борбата за власт. На 28 октомври 306 г. Сенатът провъзгласява Максенций за император (Lieu, Montserrat 1996, 65; Pohlsander 1996, 28; Venning 2006, 33).

Галерий умира през 311 г. Непосредствено след смъртта му започва борба между Константин и Лициний от една страна и Максимиан Дая и Максенций от друга (Тъпкова-Заимова, Димитров, Павлов 2011, 19). Лициний и Константин скоро след това сключват съюз. Лициний го скрепява като се жени за полусестрата на Константин Констанция. Тези връзки спомагат Константин и Лициний да се провъзгласят като Августи след като всеки от тях е победил съответния му съперник съперник – Максенций в 312 и Максимиан в 313 г. (Frakes 2007, 93).

Константин решава да с отпрати на поход срещу Максенций. Според Лактанций в нощта преди битката Константин чул Божия глас, който го накарал да постави върху щитовете на войниците си знака хризма. Събитията от този решителен сблъсък са описани от четири съвременни автори, двама от които (Евсевий и Лактаций) предоставят по-подробна информация за божествената намеса (Bremmer 2006). Независимо дали тези сведения имат легендарен характер или не, те обозначават символичното начало на съществени промени в религиозната политика на този император, засвидетелствана от 312 г. нататък (Димитров 2000, 18-19; Тъпкова-Заимова, Димитров, Павлов 2011, 19). P. Weiss твърди, че Константин е свидетел на документирано атмосферно явление, наречено „слънчева хало“ (Lanski 2007, 67).

На връщане от Рим, през февруари 313 г. Константин и Лициний се срещат в Милано и си поделят империята. Политическият съюз и религиозното съглашение между Константин и Лициний се рушат бързо и двамата императори започват да се борят за надмощие над римския свят. Първият спор е за назначаването на Цезар в Италия. Константин придобива контрол на илирийските и балканските провинции през 316–17 г. След това те преминават в чстудената война“ заради религията – Константин разширява подкрепата си за християнската църква, а Лициний потвърждава своята лоялност към езическите култове. Преследването на християните в източната част на империята от Лициний запалва „свещена война“, в която Константин триумфира над Лициний (Odahl 2004, 146).

През този период на борби за власт, Втора Мизия не е засегната от събитията, засягащи управлението на Империята. Самата династия на Константин произхожда от град Найсус в провинция Горна Мизия, а той самият прекарва голяма част от времето си в Сердика. И все пак данните от археологическите проучвания доказват, че по това време е отделяно значително внимание на градовете в провинция Втор Мизия. Регистрирани са ремонтни дейности, някои

от легионните лагери добиват граждански характер и постепенно се превръщат в градове. Този процес вероятно започва по времето на Диоклециан и продължава при Константин I.

В края на III и началото на IV в. постройките на градския площад в Никопол се ремонтират и реконструират, а в столицата на провинция Втора Мизия, Марцианопол, е построен амфитеатър (Динчев 2016, 310). Въпреки че от самото си създаване те са значителни градски центрове и по това време е регистрирано значително строителство в тях. През IV в. Абритус също вече е добре укрепен град (Радославова, Дзанев 2003, 114).

Мнението на редица проучватели е, че в Нове започват да настъпват сериозни промени по времето на император Константин I. На първо място е подсилена укрепителната система. В източна посока е изградено разширението, известно като Нове II. Част от военната архитектура започва да се заменя с гражданска (сгради, работилници и пр.) като този процес вероятно започва от средата на III в. (Александров 2011, 337; Динчев 2016, 310; Димитрова 2019, 127).

Апиария се идентифицира с укреплението при с. Ряхово, област Русе, но там не са провеждани археологически проучвания. Градът се споменава в редица писмени извори. В края на XIX в. К. Шкорпил посещава мястото, описва останките видимите останки (укрепителна система и една сграда) и неговото мнение е, че Апиария е построена през късноримската епоха (Александров 2011, 337; Иванов 2003).

На 21–22.10. 294 г. Дуросторум е посетен от Диоклециан. По това време той също се трансформира в център с гражданско обитаване. Вероятно и тук протича аналогичния на останалите селища процес на сливане на военния лагер с гражданското селище и прерастването му в град с военни функции. Строителен надпис от края на III и началото на IV в. съдържа сведения за строителството на крепост и поправка на вече съществуващите крепостни стени на Дуросторум (Ангелова, Бъчваров 2008, 82; Александров 2011, 339; Динчев 2016, 310).

Ролята на Трансмариска нараства през късната античност, заради брода, който охранява и заради построяването на отсрещния бряг на кастела Константина Дафне. Въпреки че проучванията имат спасителен характер, данните за строителството са изключително ценни. Л. Вагалински смята, че крепостната стена е изградена след 292 г. и преди 309/310 г. по нареждане на император Диоклециан, който посещава Трансмариска на 18.10.294 г. През 2001 г. са проучени част от южната стена и югоизточния ъгъл. По конструктивни особености не се различава от проучената по-рано северна стена. Кулата не е конструктивно свързана със стената, което води до предположението, че е изградена по-късно – според проучвателите през IV в. (Вагалински, Динчев 1995,32; Вагалински, Петков 1996, 69; Вагалински, Петков 2002, 89–90; Александров 2011, 338).

Ковачевско кале край Попово е интерпретирано от част от проучвателите си като малък град. Данните от археологическите проучвания позволяват да се смята, че е издигнато при съуправлението на Константин и Лициний като августус в периода 308 – 324 г. Има единични по-ранни и по-късни монети, а от

Константин и Лициний до Юстин II се срещат монети на всички императори (Дончева 2002, 223–224; Дончева, Стойков 2002, 96; Стойков 2008). Първият строителен период започва с построяването между 308–324 г. и завършва с опожаряването от готите на Фритигерн по време на четиригодишните опустошения, предизвикани от тях след битката при Адрианопол (9 август 378 г.), и смъртта на император Валент. През този период освен построяването на крепостната стена е извършено и цялостно застрояване на вътрешността на града с необходимите за съществуването му административни, религиозни, жилищни сгради и др. (Стойков 2010, 6–7).

Данните от тези градове подкрепят извода на О. Александров, че може да се говори за строителна програма за укрепяване по време на императорите Диоклециан и Константин (Александров 2011, 337). Данните от тези градове на провинцията показват засилено строителство. Във вътрешността на провинцията се извършват ремонтни дейности в градове, по това време е издигната крепостта Ковачевско кале при Попово, а данните от проучванията показват, че именно по това време военните лагери Нове и Дуросторум придобиват граждански характер.

При управлението на Константин I Велики настъпва нов етап в отношенията между традиционните култове и християнството. За пръв път императорът покровителства открито християните, които започват да се осъзнават като победители в един многовековен спор. Именно с реформите на този император се поставя началото на християнската империя (Димитров 2005, 30). Свикването на Първия вселенски събор е събитие с изключителна важност. Между двеста и триста епископи отговарят на поканата, точният брой е трудно да се определи. Като място на срещата първо се посочва Анкира, а след това Никея. Папа Силвестър, вероятно болен, изпраща двама дякони да го представляват (Pohlsander 1996, 50). На 20 май 325 г. са открити заседанията на Първия вселенски събор. На 14 юни Константин пристига в града. Заседанията били пренесени в двореца и на тях присъства и императорът (Робъртсън 1912, 257–259). На 19 юни е приет Никейският символ на вярата. Императорът присъства взема участие в дискусиите на събора като интересуваш се мирянин, който, но без право на глас на събранието (Barnes 1998, 15). На Първия вселенски събор, както и на Втория, Втора Мизия е представена само от епископа на провинциалната столица Марцианопол, епископ Пист. Според Г. Атанасов всички християни в провинцията по това време се намират именно под неговата юрисдикция – данни за епископ на Дуросторум има от втората половина на IV в. (има данни за епископа-арианин Меркуриан) (Атанасов 2007, 301), а като цяло християнството в IV век във Втора Мизия е много трудно доловимо (Плетньов 2017, 35). Чак в края на IV – началото на V в. се формира териториално-административната организация на църквата, която дублира държавната. Епископските катедри се установяват в градовете (Динев 2016, 311).

След края на междуособните войни Константин решава да премести столицата на империята на изток – събитие, което предопределя важната роля на провинция Втора Мизия като гранична, намираща се по пътя към столицата.

Императорът избира Византион – някогашна мегарска колония, основана на европейския бряг на Босфора, който веднага получава името Константинопол. Различно е оценявано това решение, но то е проява на предпочитание към по-здравата част на империята за сметка на болната, но и приближаване към корените на гръцката култура. След по-малко от седем години, на 11 май 330 г. Константинопол бил осветен и официално обявен за столица на империята, получава името Нов Рим (Божилов 2008, 59). Константин се колебае между Антиохия и Александрия, но те не са на централно място, а и жителите им трудно била приели ремонтните дейности и установяването на основната имперска резиденция там. Претенденти са и Сердика и Найсус, родното му място. Но те, макар и с добри пътища, се намират далеч от морето и са леснодостъпни (Bury 1889, 51–52).

През 337 г. Константин се разболява във Витиния и получава кръщение от арианския владика Евсевий. Изказани са мнения, че когато императорът усеща, че края му приближава, колебанието става безсмислено и той показва истинската си вяра (David 2004, 14; Venning 2006, 40). На 22 май 337 г. Константин I умира в Никомидия. Тялото му е тържествено пренесено в Константинопол, където е погребано. Той е първият император, погребан по християнски ритуал. Евсевий описва ужаса за Рим, че погребението не се състои там с традиционния ритуал (Bowman 2008, 106).

Смята се, че през 326 г. по заповед на Константин е убит най-големият му син Крисп, а по-късно и съпругата му Фауста (Venning 2006, 35). Така след смъртта на императора остават трима негови синове. Най-големият, Константин II, вече е направен Цезар в 317 г. Вторият му син от син от Фауста, хитрият Констанций II, е направен Цезар в 324 г. Най-младият, Констанс, става Цезар в 333 г. (Frakes 2007, 96). На 9 септември 338 г. тримата получават титлата август от Сената, а по-късно си поделят Империята – Констанций управлява Изтока, Константин II и Констанс си поделят запада. След смъртта на Константин II и Констанс Констанций II се установява като едноличен император (Тъпкова-Заимова, Димитров, Павлов 2011, 35–37).

Според „Хронография Трипертита“ на Анастасий Библиотекар. „Констанс посъветвал Констанций да се свика събор в Сердика... там се събрали триста епископи от Запада, а източни – тридесет и шест“ (ЛИБИ 1960, 223). Този събор е замислен като Вселенски, а целта му е била да потуши разногласията в църквата, свикан по инициатива на синовете на Константин. Според В. Плетньов може да се предположи, че в него взима участие отново Пист, епископ на Марцианопол (Плетньов 2017, 77).

Констанций II няма деца. Първоначално обявява за цезар и свой наследник братовчед си Гал, но след това той е хвърлен в затвора и екзекутиран. През 354 г. се обръща за помощ към другия си братовчед Юлиан, прави го цезар и го изпраща в Галия (Тъпкова-Заимова, Димитров, Павлов 2011, 37).

Преди смъртта на Констанций II в Галия е издигнат на щит и провъзгласен за император Юлиан, но до сблъсък между двамата не се стига. Управлението

на Юлиан Апостолат е кратко (360-363), но изпълнено с промени и събития, които не засягат пряко провинция Втора Мизия (Тъпкова-Заимова, Димитров, Павлов 2011, 35–37). Юлиан, син на убития Юлий Констанций и внук на Констанций Хлор, е последният представител на тази династия. Той прави опит да се пребори с християнството и да наложи единен езически култ (Димитров 2000, 28). Според писмените извориоще при управлението на Диоклециан има данни за мъченици от Дуросторум. Това е едно доказателство, че сравнително рано в града прониква християнството – според Г. Атанасов през втората половина на III в. (Атанасов 2007, 16).

За времето на Юлиан имаме сведение за един мъченик от Дуросторум. Теодорит Кирски в своята „Църковна история“ споменава, че „В Доростол, прочут град в Тракия, Победоносният поборник Емилиан бил хвърлен на кладата от управителя на цяла Тракия – Капитолин“. Капитолин е викарий на провинцията, а събитието се отнася към управлението на Юлиан (ГИБИ 1954, 75). Хиероним също споменава, че „Управителят на диоцеза изгаря Емилиан в Дуросторум заради събаряне на олтарите“ (ЛИБИ 1958, 222). От житието на Св. Емилиан Доростолски знаем, че той е военен (най-вероятно в XI Клавдиев легион), произхождащ от издигнато семейство, защото баща му Себастиан е префект на града. При управлението на Юлиан Отстъпник (361–363) през лятото на 362 г. в Дуросторум идва префектът (в другите документи е викарий) Капитолин, за да инспектира как местните жители поддържат езическите храмове и дали се покланят на езическите идоли. Той извършва жертвоприношение и заедно с местните първенци и знатни граждани си устройва пир. Тогава христолобивият Емилиан, благословен от Бог, влиза в храма с чук в ръка и разбива статуите и олтарите на езическите божества. Желанието му е да демонстрира, че градът не е в пълен плен на идолопоклонниците. След това излиза незабелязано и се скрива. Това е причината за последвалата екзекуция (Атанасов 2007, 31-32).

Константин I и неговата династия оставят трайна следа в развитието на Империята, в това число и на провинция Втора Мизия. Данните от археологическите проучвания показват, че още по негово време е оценена важността на тази провинция като гранична – поддържат се градовете и техните площи, част от военните лагери придобиват цивилен характер и постепенно се трансформират в градове, имаме данни и за ново строителство – Ковачевско кале край Попово (макар и да е дискуссионно твърдението, че това е малък град). Втора Мизия се превръща в погранична провинция с важни задачи за охрана на хинтерланда на новата столица Константинопол. В този етап все още са малко данните за проникване на християнството в провинцията. Епископът на провинциалната столица Марцианопол Пист е представител на Първия вселенски събор, вероятно и на по-късно организирания Сердикийски събор.

БИБЛИОГРАФИЯ

Александров 2011: О. Александров. За съдбата на римските военни лагери през Късната античност и Ранното средновековие.– В: България, българите и Европа-

мит, история, съвремие. Том 4. Велико Търново 2011, 327–345.// **Aleksandrov 2011:** O. Aleksandrov. Za sadbata na rimskite voenni lageri prez Kasnata antichnost i Rannoto srednovekovie. – V: Balgariya, balgarite i Evropa- mit, istoriya, savremie. Tom 4. Veliko Tarnovo 2011, 327–345.

Ангелова, Бъчваров 2008: Ст. Ангелова, И. Бъчваров. Дуросторум през късната античност (IV – VI в.).– В: Римски и ранновизантийски селища в България. Том III. София 2008, 82–101.// **Angelova, Bachvarov 2008:** St. Angelova, I. Bachvarov. Durostorum prez kasnata antichnost (IV –VI v.).– V: Rimski i rannovizantiyski selishta v Balgariya. Tom III. Sofiya 2008, 82–101.

Атанасов 2007: Г.Атанасов. Бележки и допълнения към църковната организация в Скития и Втора Мизия през IV – VI век.– ACTA MUSEI VARNAENSIS VIII-1, 2004, 297–318.// **Atanasov 2007:** G.Atanasov. Belezhki i dopalneniya kam tsarkovната organizatsiya v Skitiya i Vtora Miziya prez IV – VI vek.– ACTA MUSEI VARNAENSIS VIII-1, 2004, 297–318.

Божилев 2008: Ив. Божилов. Византийският свят. София, 2008.// **Bozhilov 2008:** Iv. Bozhilov. Vizantiyskiyat svyat. Sofiya, 2008.

Вагалински, Динчев 1995: Л. Вагалински, В. Динчев. Археологическа карта на община Тутракан.– В: Тутракан в историческото развитие на Добруджа. Тутракан 1995, 12–48. // **Vagalinski, Dinchev 1995:** L. Vagalinski, V. Dinchev. Arheologicheska karta na obshtina Tutrakan.– V: Tutrakan v istoricheskoto razvitie na Dobrudzha. Tutrakan 1995, 12–48.

Вагалински, Петков 1996: Л. Вагалински, Е. Петков. Спасителни разкопки на късноримска крепостна стена на Трансмариска (Тутракан).– В: Археологически открития и разкопки през 1995 г. София 1996, 68–70.// **Vagalinski, Petkov 1996:** L. Vagalinski, E. Petkov. Spasitelni razkopki na kasnorimska krepostna stena na Transmariska (Tutrakan).– V: Arheologicheski otkritiya i razkopki prez 1995 g. Sofiya 1996, 68-70.

Вагалински, Петков 2002: Л. Вагалински, Е. Петков. Археологически проучвания в Тутракан през 2001 г.– В: Археологически открития и разкопки през 2001 г. София 2002, 89-90.// **Vagalinski, Petkov 2002:** L. Vagalinski, E. Petkov. Arheologicheski prouchvaniya v Tutrakan prez 2001 g.– V: Arheologicheski otkritiya i razkopki prez 2001 g. Sofiya 2002, 89–90.

Димитров 2000: Д. Димитров. Езичници и християни през IV век. Модели на поведение. Велико Търново, 2000.// **Dimitrov 2000:** D. Dimitrov. Ezichnitsi i hristiyani prez IV vek. Modeli na povedenie. Veliko Tarnovo, 2000.

Димитров 2005: Д. Димитров. Философия, култура и политика в късната античност. Случаят на Синезий от Кирена. Велико Търново, 2005.// **Dimitrov 2005:** D. Dimitrov. Filosofiya, kultura i politika v kasnata antichnost. Sluchayat na Sineziiy ot Kirena. Veliko Tarnovo, 2005.

Димитрова 2019: Е. Димитрова. Novae през късноантичната епоха: от легионен лагер към град.– В: Късноримският кастел „Ковачевско кале“ и българските земи през IV – VI век. Том 2. Велико Търново 2019, 127–149.// **Dimitrova 2019:** E. Dimitrova. Novae prez kasnoantichnata epoha: ot legionen lager kam grad.– V: Kasnorimskiyat kastel „Kovachevsko kale“ i balgarskite zemi prez IV – VI vek. Tom 2. Veliko Tarnovo 2019, 127–149.

Динчев 2016: В. Динчев. Градът и църквата през късната античност. Архитектурни и градоустройствени измерения. – В: Проф. д-р Борис Д. Борисов – ученици и приятели (Великотърновският университет “Св. св. Кирил и Методий” и българската археология, 2). В. Търново, 2016, 309–324.// **Dinchev 2016:** V. Dinchev. Gradat i tsarkvata prez kasnata

antichnost. Arhitekturni i gradoustroystveni izmereniya. – V: Prof. d-r Boris D. Borisov – uchenitsi i priyateli (Velikotarnovskiyat universitet “Sv. sv. Kiril i Metodiy” i balgarskata arheologiya, 2). V. Tarnovo, 2016, 30–324.

Дончева 2002: И. Дончева. Античната крепост Ковачевско кале.– In: The Roman and Late Roman City. Sofia, 2002, 200–207. // **Doncheva 2002:** I. Doncheva. Antichnata krepost Kovachevsko kale.– In: The Roman and Late Roman City. Sofia, 2002, 200–207.

Дончева, Стойков 2002: И. Дончева, В. Стойков. Археологически проучвания на Ковачевско кале край Попово през 2001 г. – В: Археологически открития и разкопки през 2001 г. София 2002, 95–96. // **Doncheva, Stoykov 2002:** I. Doncheva, V. Stoykov. Arheologicheski prouchvaniya na Kovachevsko kale kray Popovo prez 2001 g. – V: Arheologicheski otrkritiya i razkopki prez 2001 g. Sofiya 2002, 95–96.

Иванов 2003: Р. Иванов. Апиария (Arriaria).– В: Римски и ранновизантийски селища. Том 2. София 2003, 63–69. // **Ivanov 2003:** R. Ivanov. Ariariya (Arriaria).– V: Rimski i rannovizantiyski selishta. Tom 2. Sofiya 2003, 63–69.

Новкиришка-Стоянова 2013: М. Новкиришка-Стоянова. Римското право и религиозна толерантност в началото на IV век. – Юридическо списание на НБУ, 2013, бр. 4, 21–48. // **Novkirishka-Stoyanova 2013:** M. Novkirishka-Stoyanova. Rimskoto pravo i religiozna tolerantnost v nachaloto na IV vek. – Yuridichesko spisanie na NBU, 2013, br. 4, 21–48.

ГИБИ 1954: Гръцки извори за българската история. Том 1. София, 1954. // **GIBI 1954:** Gratski izvori za balgarskata istoriya. Tom 1. Sofiya, 1954.

ЛИБИ 1958: Латински извори за българската история. Том 1. София, 1958. // **LIBI 1958:** Latinski izvori za balgarskata istoriya. Tom 1. Sofiya, 1958.

ЛИБИ 1960: Латински извори за българската история. Том 2. София, 1960. // **LIBI 1960:** Latinski izvori za balgarskata istoriya. Tom 2. Sofiya, 1960.

Плетньов 2017: В. Плетньов. Втора Мизия и Скития през IV – VII век. Варварски нашествия и християнство. Варна 2017. // **Pletnyov 2017:** V. Pletnyov. Vtora Miziya i Skitiya prez IV – VII vek. Varvarki nashestviya i hristiyanstvo. Varna 2017.

Радославова, Дзанев 2003: Г. Радославова, Г.Дзанев. Абритус (Abitus). – В: Римски и ранновизантийски селища в България. Том 2. София, 2003, 110–148. // **Radoslavova, Dzanev 2003:** G. Radoslavova, G.Dzanev. Abritus (Abitus). – V: Rimski i rannovizantiyski selishta v Bulgariya. Tom 2. Sofiya, 2003, 110–148.

Робъртсън 1912: Дж. С. Робъртсън. История на християнската църква. Габрово, 1912. // **Robartsan 1912:** Dzh. S. Robartsan. Istoriya na hristiyanската tsarkva. Gabrovo, 1912.

Стойков 2008: Вл. Стойков. Поглед върху монетната картина на късноримската крепост „Ковачевско кале“ („Вътрешен сектор“) до град Попово.– Acta Musei Varnaensis VII–1. Варна 2008, 268–277. // **Stoykov 2008:** Vl. Stoykov. Pogled varhu monetnata kartina na kasnorimската krepost “Kovachevsko kale” (“Vatreshen sektor”) do grad Popovo.– Acta Musei Varnaensis VII–1. Varna 2008, 268–277.

Стойков 2010: Вл. Стойков. Късноримската крепост „Ковачевско кале“ до гр. Попово. Варна, 2010. // **Stoykov 2010:** Vl. Stoykov. Kasnorimската krepost “Kovachevsko kale” do gr. Popovo. Varna, 2010.

Тъпкова-Займова, Димитров, Павлов 2011: В. Тъпкова-Займова, Д. Димитров, Пл. Павлов. Византия и византийският свят. София, 2011. // **Tapkova-Zaimova, Dimitrov, Pavlov 2011:** V. Tapkova-Zaimova, D. Dimitrov, Pl. Pavlov. Vizantiya i vizantiyskiyat svyat. Sofiya, 2011.

Barnes 1998: T. Barnes. Constantine, Athanasius and the Christian Church. – In: Constantine – History, Historiography and Legend. London and New York, 1998.

Bowman 2008: A. K. Bowman. The Cambridge Ancient History. The Crisis of Empire. Oxford, 2008.

Bremmer 2006: J. N. Bremmer. The v.ion of Constantine. – In: Land of Dream. Greek and Latin Studies in Honour of A.H.M.Kessels. Boston 2006.

Bury 1889: J. B. Bury. A History of The Later Roman Empire from Arcadius to Irene. London, 1889.

Corcoran 2007: S. Corcoran. Before Constantine. – In: The Age of Constantine, 35–58.

David 2004: J. H. David. Emperor Constantine: The Man and The Myth. Austin Graduate School of Theology, 2004.

Frakes 2007: R. M. Frakes. The Dynasty of Constantine Down to 363. – In: The Age of Constantine, 91–110.

Lenski 2007: N. Lenski. The Reign of Constantine. – In: The Age of Constantine, 59-90.

Lieu, Montserrat 1996: S. N. C. Lieu, D. Montserrat. From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views. London and New York, 1996.

Matthews 2015: J.F. Matthews. Constantine I. Roman emperor. – In: <http://www.britannica.com/biography/>. 23.11.2020 г.

Odahl 2004: Ch. M. Odahl. Constantine and The Christian Empire. London and New York, 2004.

Pohlsander 1996: H. A. Pohlsander. The Empeor Constantine. London and New York, 1996.

Pohlsander 1999: H. A. Pohlsander. Constantine I (306 – 337 A.D.). – In: <http://www.roman-emperors.org/conniei.htm>. 22.11.2020 г.

Venning 2006: T. Venning. A Chronology of the Byzantine Empire. London, 2006.